

סוגיה עד: חיוב ביעור חמץ לאדם ששכח חמץ בביתו

רקע

בדיקת חמץ דרבנן, ולכן הקלו חכמים במקרים מסויימים שאין צורך לטרוח ולבער את החמץ, אלא ניתן להסתפק בביטול.

מקורות

- א. מט. "מתני' ההולך לשחוט את פסחו... אני שמעתי סעודת אירוסין וסבלונות"
- ב. מהר"ם חלאוה ד"ה אם יש לו שהות
- ג. תוס' ד"ה וחכמים
- מהר"ם חלאוה ד"ה ר' יהודה אומר, וחכמים אומרים
- ד. רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ג הל' ט-י
- ה. שו"ע סי' תמד סע' ז-ח ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק כג-כו, כט-ל, לג]
- ו. לסיים את הגמ' עד סוף הפרק

מהר"ם חלאוה ד"ה אם יש לו שהות, ר' יהודה אומר, וחכמים אומרים

אם יש לו שהות לחזור ולבער יחזור ואם לאו יבטל בלבד. ודוקא קודם שש אבל לאחר שש דלאו ברשותיה קיימא ולא מצי מבטלה לה אפילו אין לו שהות יחזור ויבער. ואף על גב דבפסח ומילה איכא כרת לאו דחמץ עדיף דקדים איסוריה.
 ר' יהודה אומר זה וזה בכזית. וקיימא לן כותיה אף על גב דרבים פליגי עליה דהא בית הלל קיימי כוותיה במסכת ביצה דתנן בית שמאי אומרים שאור בכזית וחמץ בככותבת ובית הלל אומרים זה וזה בכזית ואוקימנא התם דלענין ביעור פליגי אבל לענין אכילה זה וזה בכזית לכולי עלמא.
 וחכמים אומרים בשר קדש בכזית וחמץ בכביצה. מפרש בירושלמי בשר קדש דלית ליה תקנתא בבטול בכזית חמץ דאית ליה תקנתא בבטול בכביצה.

הסבר הסוגיה

"ההולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו ולאכול סעודת אירוסין בבית חמיו ונזכר שיש לו חמץ בתוך ביתו אם יכול לחזור ולבער ולחזור למצותו יחזור ויבער ואם לאו מבטלו בלבד".

המשנה קובעת שיש שלוש רמות בחיוב לטרוח ולקיים מצות ביעור חמץ:
 א. עוסק בהצלת נפשות - אסור לחזור ולבער, אפילו יש לו זמן לבער ולחזור להצלת הנפשות.

ב. עוסק בדבר מצוה - אם יש לו זמן לעשות את שניהם חוזר ומבער, אם אין לו זמן לשניהם, מבטלו בלבד ודיו.

ג. עוסק בדבר רשות - חייב לחזור לביתו, ולקיים מצות ביעור חמץ, אף אם ימנע החיוב לחזור ולבער את החמץ אינו תלוי בגודל הטרחה, אלא בטיב העיסוק בלבד. המשנה משווה דין זה לחיוב לחזור ולטרוח ולבער בשר קדשים קלים בהר הבית. שם החיוב לחזור אינו תלוי בטיב העיסוק [אפילו לדבר רשות אינו חוזר], אלא בגודל הטרחה בלבד [המרחק מבית המקדש]. את ההבדל בין שני הדינים הללו ניתן להסביר באחת משתי דרכים:

א. החיוב לבער חמץ והחיוב לשרוף בשר קדשים קלים בהר הבית הם חיובים מדרבנן. בחמץ לאחר ביטול אין חיוב ביעור מהתורה, ובקדשים קלים החיוב מדרבנן בלבד, גזרה אטו קדשי קדשים שנשרפים בעזרה [עיין תוס' מט. ד"ה ושרפון]. אף על פי כן החמירו חכמים בחמץ, כיוון שאיסור חמץ חמור יותר מאיסור שריפת קדשים מחוץ לעזרה.

ב. החיוב לבער חמץ והחיוב לשרוף בשר קדשים קלים בהר הבית שונים זה מזה. החיוב לשרוף בשר קדשים קלים בהר הבית הוא גזרה אטו בשר קדשי קדשים. החיוב לבער חמץ איננו גזרה גרידא, אלא מצוה מדרבנן. חכמים ציוו לכלות את החמץ בצורה פיזית, ולא להסתפק בביטול בלבד. בגזרה מדרבנן הקילו חכמים במקום טורח, במצוה דרבנן הקילו חכמים רק במקום מצוה.

המשנה מוסיפה, שגם עוסק בדבר רשות, אינו חייב לחזור ולבער כשיש לו מעט חמץ. נחלקו התנאים בשיעור חמץ המחייב לחזור ולבער. רבי יהודה ורבי מאיר סוברים בכזית, וחכמים סוברים בכביצה. שיטת חכמים קשה מאוד, איסור כל יראה וכל ימצא הוא בכזית, איסור אכילת חמץ הוא בכזית, ומדוע כאן הקלו חכמים, שאין צריך לחזור ולבער בשיעור פחות מכביצה?

המהר"ם חלאוה [ד"ה ר' יהודה] פוסק הלכה כרבי יהודה, למרות שחכמים חולקים עליו, כיוון שבית הלל [ביצה ז:] סוברים כמותו. משמע מדבריו, שמחלוקת התנאים היא מחלוקת בחיוב כל יראה וכל ימצא, וחכמים חולקים על בית הלל, וסוברים ששיעור חיוב כל יראה וכל ימצא בכביצה.

רוב הראשונים חולקים על המהר"ם חלאוה, ולדעתם מחלוקת התנאים אינה קשורה לשיעור חיוב כל יראה וכל ימצא. על פי הדרך השניה שהבאנו לעיל בהבדל שבין חיוב ביעור חמץ לחיוב לשרוף קדשים קלים בהר הבית, אולי ניתן להסביר, ששיעור המצוה מדרבנן הוא בכביצה. חיוב כל יראה הוא בשיעור כזית, אבל מצות ביעור מדרבנן הא רק בשיעור חשוב בשיעור של כביצה [מצאנו שיעור כביצה לענין טומאת אוכלים, חיוב סוכה, ואכילה לפני מוסף. אולי ניתן להבין שהמכנה המשותף הוא "שם סעודה", מעשה אכילה הוא בכזית, אבל סעודה היא רק בכביצה. נראה להוסיף, שמצות ביעור דרבנן יש רק בכביצה, אבל גזרה שמא יאכל יש אפילו בכזית, ואולי אף פחות מכזית. לפיכך כשנמצא בביתו חייב לבער אפילו פחות מכביצה].

המשנה מדגישה שהאנשים שאינם חייבים לחזור לביתם ולבער החמץ, צריכים לבטלו בלבם. במקרה שנזכרו בחמץ לאחר זמן איסורו, שאינם יכולים לבטל בלבם, אם הולכים להצלת נפשות, פיקוח נפש דוחה את כל התורה כולה. אם הולכים לשחוט פסח ולמול את הבן, יחזור ויבער החמץ וידחה מצות שחיטת פסח, ומצות מילת בנו. מסביר המהר"ם חלאווה [ד"ה ההולך לשחוט], שביעור חמץ קודם כיוון שקדים איסוריה, שעוברים עליו מחצות, מה שאין כן במילה שעוברים עליה רק בסוף היום, וקרוב פסח שעוברים עליו רק בליל חמישה עשר [ועיין מג"א סי' תמד סק"א]

סיכום

הקילו חכמים שתי קולות בבדיקת חמץ שהיא מדרבנן:

א. אם הוא עסוק בדבר מצוה ואינו יכול לבער ולקיים את המצוה - מבטל בלב, ופטור מביעור החמץ.

ב. אם יש לו חמץ פחות מכביצה, אפילו עסוק בדבר רשות - מבטל בלב, ופטור מביעור החמץ.

הלכה

השו"ע [סי' תמד ס' ז] פוסק את כל המשנה, ופוסק כחכמים, שצריך לחזור לדבר רשות רק בכביצה.

המגן אברהם [סק"א, מובא במשנ"ב סק"ט] פוסק, שהנזכר בשעה שאינו יכול לבטל, חוזר לבער אפילו בפחות מכביצה, ואפילו אם הולך לדבר מצוה. בפחות מכזית פוסק המגן אברהם [סק"ד מובא במשנ"ב סק"ג] שאינו עובר על איסור תורה, ולכן אינו חוזר. רבי עקיבא איגר [על המג"א שם] מפקפק בדין זה, כיוון שיש ראשונים הסוברים שעוברים מהתורה על חצי שיעור של כל יראה.

המשנה ברורה [סק"ג] פוסק, שלמרות שסעודת אירוסין היא סעודת מצוה וחוזרים עליה, סעודת ברית מילה אינה מוגדרת כסעודת מצוה לענין זה.